

There are no translations available.

Мозолевський Б.М.

Вчений, археолог

м. Київ, Україна

[Біографія](#)

а **Вітер історії** (глава з книги «Скіфський степ»)

Я прокинувся десь о третій. Сосновий праліс німував у зеленавому місячному промінні, кидаючи на галявину довгі тіні дерев. Чорний силует машини підпірав небо. Навколо пригаслого вчорашнього вогнища солодко спали мої супутники. На машині, забиті в соснові ящики, лежали моноліти з останками цариці з Товстої Могили та її малорічного сина. Чи сподівалася вона будь-коли опинитися в цьому лісі? І як би вразив він її - степовичку із віку-правіку? а Коли вчора водій увімкнув двигун, і машина, повільно набираючи швидкості, попливла над голубою рікою асфальту, коли захитали услід їй головами безтямно п'янки безсмертники, на мить крізь ревіння мотору мені причулося кінське іржання, ніби то скіфські коні глухо озвалися з могил. Уперше за дві тисячі триста років по смерті одна із скіфських цариць покидала степи, і вони сумно ридали услід їй настояними на полинах вітрами. а Мабуть, такі самі вітри летіли тут і тоді, коли перші скіфські загони, озброєні списами й луками, з'явилися у безмежних причорноморських степах. Скіфська кіннота не знала на своєму шляху перешкод. «Сагайдак його, мов домовина відкрита, всі вони люди хоробрі» - з жахом перед навалою скіфів писав один із авторів Біблії. Степ був німий, мов пустеля, бо народ кіммерійців, що населяв Подніпров'я до скіфів, змушений був перед їхньою появою залишити обжиті місця. Ось як про це оповідає «батько історії» грецький історик Геродот: «Кочові племена скіфів жили в Азії. Коли масагети витіснили їх звідти військовою силою, скіфи перейшли Аракс (найпевніше, Сирдар'ю чи Волгу - Б. М.) і прибули в кіммерійську землю. З наближенням скіфів кіммерійці почали радитися, що їм робити перед лицем численного ворожого війська. І ось на раді думки розійшлися... Народ був за відступ, вважаючи за непотрібне стинатися з такою безліччю ворогів. Царі ж, навпаки, визнали за краще швидше лягти кістьми у рідній землі, ніж рятуватися втечею... Адже царі розуміли, яке велике щастя звідали вони на рідній землі, і які біди чекатимуть на вигнанців, позбавлених батьківщини». Не бажаючи відступати, ватажки кіммерійських племен розділились на дві частини і мужньо полягли у герці між собою. Народ поховав їх під високою могилою на березі Дністра і відступив до Малої Азії. Геродот твердить, що під час подорожі Північним Причорномор'ям йому ніби справді показували ту могилу останніх кіммерійських вождів.

а

Історики й досі сперечаються, коли скіфи вперше з'явилися в Європі. Самі скіфи, як свідчить Геродот, вважали, що це сталося за тисячу років до походу Дарія, тобто в середині II тисячоліття до н. е. Проте перші достеменно скіфські пам'ятки у Північному Причорномор'ї датуються VII ст. до н. е. На VIII-VII ст. до н. е, припадають і перші згадки

про кіммерійців та скіфів в ассірійських джерелах. Найвірогідніше, що на береги Чорного моря скіфи переселялися кількома хвилями і спочатку уживалися тут з кіммерійцями, виступаючи з ними спільно і проти передньоазіатських держав.

1,2

Де степами п'яна рать ходила

Де рікою кров лилась колись

Кіммерійські стріли і вудила

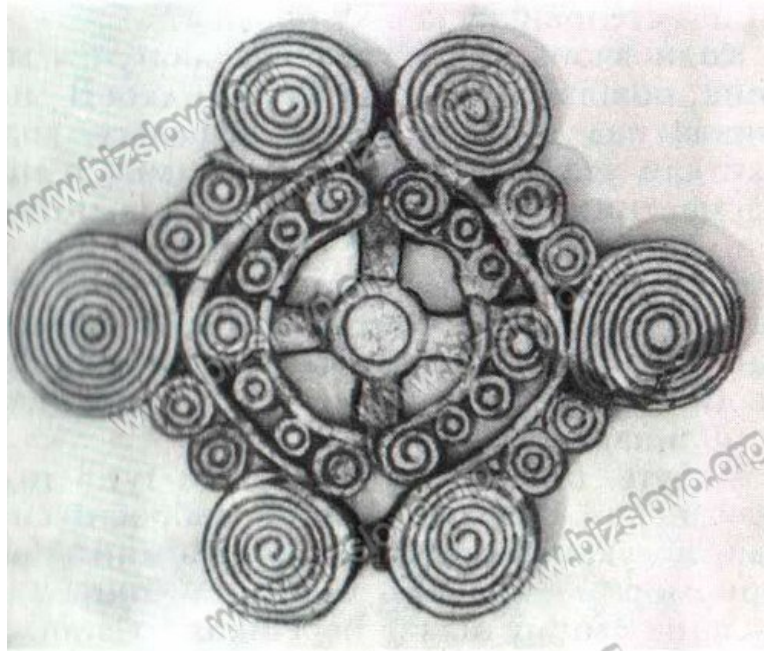
У червоної глині запеклись.



3

*Наді млою ранковою
В рум'янистих житах
Кіммерійською мовою
Вимережує птах.*

□□□□□□□□□□□□□□□□ Л. Череватенко



4

З Кіаксарами і Кірами

*Серед степу, як на глобусі,
Ми рубалися сокирами.*



Пізніше ж стосунки між ними стали ворожими. У VII ст. до н. е., переслідуючи витіснених з Подніпров'я кіммерійців, скіфи вдерлися в Передню Азію, дійшовши навіть до Сирії, і єгипетський фараон Псамметіх I (664-610 рр. до н.е.) змушений був відкупитися від подальшого їх просування багатими дарунками. Утвердившись у Передній Азії, скіфи провладарювали там 28 років, спустошуючи передньоазіатські країни непомірною даниною і пограбуваннями. Кінець їх пануванню поклав мідійський цар Кіаксар (625-585 рр. до н.е.). Не сподіваючись здолати скіфів силою, він запросив їхніх вождів на бенкет і, напоївши, перебив. Скіфські загони змушені були повернутися до Північного Причорномор'я.

а Відтоді майже тисячу років історія південноукраїнського степу була пов'язана з іменем скіфів. Це був мудрий, волелюбний і разом з тим жорстокий народ. За свідченням грецьких істориків, скіфський воїн пив кров першого забитого ним ворога. Тих, хто ще не мав власної жертви, не допускали навіть до святкового столу. Богам війни Аресу споруджували своєрідні жертвовники у вигляді купи хмизу. На її вершині як символ цього пожадливого бога ставили меч і в жертву йому приносили кожного сотого полоненого. Війна для скіфів була повсякденністю і всі дорослі чоловіки не розлучалися зі зброєю. «Нам постійно доводиться воювати, - казали вони про себе, - або захищаючи свої стада і пасовиська від інших, або нападаючи на інших».

а

Виняткове значення війни в житті скіфського суспільства не могло не позначитися на розвиткові зброярства. Арсенал їхньої зброї складався з мечів, кинджалів, списів, дротиків, бойових сокир, пращі, лука. Особливої слави у всьому світі зажив скіфський лук: за далекобійністю, прицільністю і вбивчою силою він не мав на той час собі рівних. Недарма Геродот називає скіфів «кінними стрільцями з лука». Чималого розвитку досяг також захисний обладунок. У бою застосовувалися складені на шкіряній основі з дрібних металевих лусок щити, панцирі та бойові пояси, а також шоломи й поножі (кнеміди). Виготовлялися також засоби для захисту голови та грудей коня.

а

Треба зауважити, що із скіфами на території України остаточно утвердився залізний вік. Уперше залізо з'явилося ще за кimmerійців, але тільки у скіфів воно стало основним металом, з якого виготовляли більшість зброї та знарядь праці. З бронзи відливалися лише вістря до стріл, прикраси, певні типи посуду, оздобу кінських вуздечок і нагрудників та деякі інші речі.

а

За мовою скіфи належали до північної гілки іранських народів. Грецькі автори донесли до нас чимало скіфських слів, особливо власних імен, значення яких можна віднайти в іранських мовах. Так, наприклад, назва ріки Пантікап означає «рибний шлях», Еksamпей - «священний шлях», ім'я царя Іданфірса - «володар води», Токсакіса - «швидкий олень». Корені деяких скіфських слів і досі зберігаються в мовах східних слов'ян: «спако» (собака), «куті» (російське «кутенок»), «голос», «топор».

а

5

... Бачу: кожен мій спи́с і клювець
Колоском проростає житнім.

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□



а Повернувшись із Передньої Азії, скіфи підкорили величезну територію від Дону на сході до Дунаю на заході. Щодо північної межі їхніх володінь серед учених не припиняються суперечки. Одні з них поширюють владу скіфів до північних кордонів сучасної території України, інші обмежують лише степовою смугою. Так чи інакше, крім скіфів на території України, безперечно, жили також інші племена, які були в певній залежності від скіфів і сплачували їм данину. За іменем панівного народу вся ця країна називалася Скіфією, а все її населення - скіфами.

6,7

Гиля, моє скіфеня,

Гиля на вичинку шкіри!

Гиля в сідло на коня –

Меч свої зуби ошкірив.□□□□□□□□□□

М.Вінграновський



Деякі племена Скіфії, як повідомляє Геродот, займалися хліборобством, вирощуючи хліб навіть на продаж грекам, проте «власне скіфи» були номадами - скотарями-кочовиками, що пересувалися зі своїми отарами й табунами по країні в пошуках пасовиськ. Звичайно, ці перекочовування мали організований, строго регулярний характер і здійснювалися в меридіональному напрямі, на північ або південь - залежно від пори року.

а

8

Гусиним пером писані?

Та це ж стріла скіфська!...

□□□□□□□□□□□□□□□□□□ М.Цветаєва



а а За житла скіфам правили великі повстяні кибитки, в які вони впрягали іноді по кілька пар волів. У кибитках мешкали жінки, діти й старі. Усе життя чоловіків проходило на коні, недарма ця тварина була у скіфів найулюбленішою. Біг коня символізував собою рух сонця. Скіфський цар Атей навіть якось сказав, що кінське іржання для нього дорожче від звуків флейти. Не дивно, що Атей сам чистив свого коня, з чого вкрай дивувалися зманіжені греки. Даючи соціальні висновки про побут кочовиків, К. Маркс писав, що володіння конем у них робить людину вільною, дає їй можливість брати участь у житті общини ².

9

Світ відкритий був навстіж.

Ми ішли напролом.

Щит під вітром вгинався, -

Не Підводив шолом...



10

*Мчали звихрені вершники,
Наче стріли з імлі.
Під дзьобами - наверхшями
Наші стяги цвіли.*



а Кочове господарство за суворих зим взагалі неможливе без коня, оскільки корм для худоби кочовики не заготовляють, а добути траву з-під снігу можуть тільки коні. Лише після того як пройдуть вони, по їхніх слідах можуть пастися вівці та велика рогата худоба.

а На підставі етнографічних матеріалів середньовіччя можна уявити перекочовування скіфського племені: степом на колесах рухалося ціле місто, що складалося із сотень великих і малих кибиток. Там були й житла, і комори, і майстерні, - адже все необхідне для життя - одяг, зброю, знаряддя праці, речі домашнього вжитку - скіфи виготовляли самі.

а Скіфське суспільство поділялося на кілька великих племінних об'єднань, кожне з яких очолював цар. Влада його була спадковою. Панівне становище в країні належало так званим скіфам царським, які вважали решту населення своїми рабами. Володар царських скіфів, імовірно, був верховним царем всієї держави, проте спершу скіфські об'єднання були досить незалежними. Влада царів обмежувалася радою старійшин, іноді ж відбувалися і більш представницькі збори населення, де розв'язувалися найважливіші питання внутрішнього й зовнішнього життя.

а



11

Що ми були? □

Щит, ніж, попруга, спис,

Лук, стріли, панцир

Та коня вудила,

Блиск, дзвін, крик, сміх,

Навала, свист, -

В розгулі браннім

Радість п'яна била...□

□□□□□□□□□□□□□□□□ В. Брюсов



а Проте поступово влада дедалі більше зосереджувалася в руках знаті, яка мала величезні багатства - худобу, майно, коштовності. Грецький лікар і письменник Гіппократ називав скіфських багатців найбільш благородними і могутніми в країні. Деякі з них, окрім всього, були власниками кількох десятків чотиримісних кибиток. Поряд з багатіями в скіфському суспільстві виділялася біднота, що майже не мала засобів до життя й змушена була працювати на заможних. Скіфи, які володіли лише однією кибиткою, що її перевозила пара волів, називалися «восьми-ногими». Але у деяких не було навіть кибитки. Проте вони ще мали волю. Раби ж, праця яких широко застосовувалася в Скіфії, були позбавлені і її. Античні автори відзначають особливо жорстоке поводження скіфів зі своїми рабами.

а Суспільство з такою складною ієрархічною структурою, безперечно, мусило мати серйозне ідеологічне обґрунтування. Ідеологічні уявлення скіфів базувалися на загальноіранській основі, як і в інших давньоіранських народів, не переросли ступеня міфологічно-релігійної свідомості. Всесвіт за цими уявленнями складався із трьох сфер, кожна з яких, в свою чергу, мала потрійну структуру. Такій

системі відповідав розгалужений пантеон божеств, кожне з яких мало строго визначену функцію. Геродот, називаючи їх імена, зіставляє скіфських богів із грецькими. Так, наприклад, верховну скіфську богиню Табіті він порівнює з Гестією, Папая - з Зевсом, Апі - з Геєю, Гойтосіра - з Аполлоном, Аргімпасу - з Афродітою, фа-гімасада - з Посейдоном. Двоє божеств - Арес та Геракл - просто названі грецькими іменами.

а

Відповідно до космологічних уявлень, потрібну структуру мали і суспільні та політичні організації скіфів (три суспільні стани, три царства під владою трьох царів тощо).

а

Ми подаємо стислу загальну характеристику скіфського суспільства, проте читач постійно має пам'ятати, що це суспільство за десять століть існування зазнало великих, часом кардинальних змін як у галузі матеріального виробництва, так і в сфері суспільно-політичних відносин та ідеологічних уявлень. Звичайно, всі ці зміни були зумовлені насамперед внутрішніми закономірностями розвитку скіфської людності. Однак було б помилкою зовсім відкидати зовнішні чинники. А серед них першочергове значення мали взаємозв'язки скіфів і стародавніх греків. Поява скіфів у степах України за часом збігається з інтенсивною колонізацією греками північного узбережжя Чорного моря. Грецькі міста-колонії Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей, що згодом став столицею Боспорського царства, були безпосередніми сусідами скіфів і постійно впливали на них як прикладом власного життя, так і залученням скіфів до жвавої торгівлі, котра стимулювала розвиток економіки Скіфії, а відтак і всіх інших сфер її суспільного буття. Неабияку роль відігравали також зносини скіфів з іншими, близькими й далекими від них народами. Особливе місце з-поміж них посідали західні сусіди скіфів - фракійці та східні - сармати.

а

Найбільшій могутності Скіфія досягає в IV ст. до н. е. коли могили степовиків з'являються навіть на широті Києва. Це піднесення пов'язується з іменем славнозвісного царя Атея, який об'єднав усі скіфські племена в єдину державу. Його влада поширювалася навіть на задунайські землі, де споконвіку жили фракійці. Проте таке просування на захід зумовило конфлікт між скіфами і зростаючою македонською державою. 339 р. до н. е. македонський цар Філіпп II, батько Александра Македонського, рушив на них великим походом. Скіфське військо на битву верхи на коні вів сам цар Атей, якому на той час було вже понад 90 років. У бою цар загинув, а скіфи зазнали відчутної поразки.

а

Щоправда, після цього скіфи ще не раз успішно протистояли македонцям. Так, наприклад, 331 р. до н.е. вони дощенту розбили тридцятитисячне військо намісника Александра Македонського у Фракії Зопіріона, який спробував здійснити похід у Скіфію, а 292 р. до н.е. разом з гетами завдали поразки Лісімаху, котрий володів Фракією по

смерті Александра Македонського. Проте могутність Скіфії в цей час явно занепадає. На заході вона втрачає задунайські території, на сході не витримує зіткнення з сарматами. Наприкінці III - на початку II ст. до н.е. територія Скіфії обмежується Кримським півостровом і вузькою смугою Нижнього Подніпров'я. Але ще близько чотирьох століть скіфи залишалися на історичній арені чорноморського узбережжя грізною силою, яка з успіхом протистояла і варварським племенам, і грекам-колонізаторам. Остаточної поразки на початку III ст. н.е. їм завдали готи. Відтоді Скіфія перестає існувати як етнічне й політичне утворення. Лише грізне ім'я «скіф» пережило віки. Античні автори довго ще надаватимуть його всім народам, що хвиля за хвилею прокочувалися південноукраїнськими степами. Навіть давньоруський літописець називає свою країну «Велика Скуфь» (Велика Скіфія). Такого довголіття не знало ім'я жодного стародавнього народу, що жив на території нашої Батьківщини. Вітер історії і нині проносить його над степами.

а

¹ Непідписані рядки належать авторові.

² Див.: Маркс К. Подготовительные работы для «Святого семейства». - Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, т. III. М. : Л. : Гос. Узд-во, 1929. - С. 662.

³ Вірші російських поетів даються в перекладах автора.

Список ілюстрацій

1. Кіммерійські стріли, вудила і псалії. Бронза. VIII-VII ст. до н.е. Зольний курган в Криму. Розкопки А.О. Щепинського. АМ АН УРСР.
2. Кіммерійські стріли, вудила і псалії. Бронза. VIII-VII ст. до н.е. Зольний курган в Криму. Розкопки А.О. Щепинського. АМ АН УРСР.
3. Кіммерійська вуздечкова бляха. Кістка. VIII-VII ст. до н.е. Зольний курган в Криму. Розкопки А.О. Щепинського. АМ АН УРСР.
4. Сокира. Бронза. V ст. до н.е. Курган поблизу с. Львове Херсонської обл. Розкопки А.І. Кубишева. ІА АН УРСР.
5. Наконечники списів, дротиків та ключець. Залізо. IV ст. до н.е. Кургани Херсонської обл. Розкопки А.І. Кубишева. ІА АН УРСР.
6. Окуття руків'я та піхов меча. Золото. Кінець VII ст. до н.е. Лита Могила на Кіровоградщині. Розкопки О.П. Мельгунова. Держ. Ер-мітаж.
7. Мечі. Залізо та бронза. VII-VI ст. до н.е. Кургани поблизу сіл Томашівки, Гамарні, Бересняги та міст Канева і Чигирина Черкаської обл. Розкопки О.О. Бобринського. ДІМ УРСР.
8. Вістря для стріл. Бронза, кістка. VII-IV ст. до н.е. Черкаська обл. Випадкові знахідки та розкопки О.О. Бобринського. ДІМ УРСР.
9. Шолом. Бронза. IV ст. до н.е. Курган в уро-чищі Галушине поблизу с. Пастирського

Черкаської обл. Розкопки В.В. Хвойки. ДІМ УРСР.

10. Навершник. Бронза. V ст. до н.е. Курган № 2 біля Ульського аула на Кубані.
Розкопки М.І. Веселовського. Держ. Ермітаж.

11. Монета царя Атея. Бронза. IV ст. до н.е. Випадкова знахідка. ДІМ СРСР.

Джерело: Мозолевський Б.М. Скіфський степ. - К. : Наукова думка, 1983. - С. 9-18.

а

Переведення в електронний вигляд:

Волкова К.Ф.

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про Мозолевського Бориса Миколайовича :

- [Мозолевський Борис Миколайович \(1936-1993 рр.\)](#)
- [4 лютого - День народження Бориса Мозолевського](#)

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про скіфів:

- [Давня історія](#)

а а [У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)